

Gondolatok a Tihanyi alapítólevél *asauuagi* szórványáról az oklevél helyesírási tendenciáinak tükrében*

NÉMETH DÁNIEL

1. Tanulmányomban a Tihanyi alapítólevélben (TA.) szereplő *asauuagi* szóalak új értelmezéséhez figyelembe vehető hangjelölési sajátosságokat tekintem át, miközben az egymásnak ellentmondó tendenciák felfejtésére teszek kísérletet. Véleményem szerint az *asauuagi* szórvány egyértelmű megfejtésének nehézségét az okozza, hogy több felismerhető, de ritka megoldás jelentkezik benne egyszerre.

Az elmúlt bő másfél évtizedben megjelent kiadványok (ZELLIGER 2005, HOFFMANN 2010, SZENTGYÖRGYI 2010a és 2014) az alapítólevelet és a keletkezése körüli kérdéseket kellő mélységben elemzik. Az említett munkák a hangjelölési problémákat csak az egyes szórványok kapcsán érintik, a nyelvemlék hangjelölési tendenciáit belső összefüggéseikben és rendszereikben nem vizsgálják. BÁRCZI 1944-ben teljességre törekedve elemezte a TA. hangjelölési rendszerét, e tanulmány eredményeit felhasználta 1951-es könyvében is. A TA. magyar szórványainak hangjelölése bizonyos esetekben nem egységes, több hang jelölésében is váltakozó megoldásokat figyelhetünk meg benne.

Természetesen ekkor egységes magyar hangjelölést nem feltételezhetünk, de a tarka nyelvi anyag mögött a scriptorok egyéni ismeretein és a nagy területet kirajzoló névanyagon kívül több adatközlő nyelvi különbségei is állhatnak. Sőt az adatok rögzítésénél már a tolmácsolás lehetősége miatt a latin nyelvi interferenciát is figyelembe kell venni. Ezt tovább bonyolítja a latin nyelvű oklevél megfogalmazása, bizonyos részek latin anyagán is érződik ugyanis az anyanyelv hatása (SZENTGYÖRGYI 2014: 94–96). A nyelvi különbség nemcsak magyar–magyar, magyar–latin viszonylatban figyelhető meg, hanem a latin–latin viszonyt tekintve is mind stiláris, mind nyelvi különbséget tapasztalunk a „keretszöveg” és a birtokadományokat felsoroló rész között. Ez utóbbi megfogalmazója valószínűleg magyar anyanyelvű lehetett, így még a korábban magyar nyelven gyűjtött adatokon is változtathatott saját nyelvjárása szerint, végül az általa létrehozott fogalmazványt letisztázó scriptor is nyomot hagyhatott a szórványokon (SZENTGYÖRGYI

* A tanulmány a Magyar Nemzeti Helynévtár Program (az MTA Tudomány a Magyar Nyelvért Nemzeti Program egyik alprogramja) keretében készült.

2014: 97–105). Az idegen nyelvi háttér következtében egy másféle hangrendszer elemét másképp észlelheti a scriptor, ez is kihathat a hangsorok lejegyzésére.

2. Az *asauuagi* korábbi megfejtéseit HOFFMANN ISTVÁN 2010-ben foglalta össze: a feltehetően *ásáβádzsi*-ként hangzott szórványt ’ásvány’-ként értelmezték korábban, habár ez hang- és alaktörténeti problémákba ütközik. Elsősorban vízgazdálkodással kapcsolatban ’mesterséges árok, ásott tó, kút’ jelentésű szóként feltételezik korai létét. Az azonosításban a legfőbb nehézséget a szórvány végén *-gi*-vel jelölt **dzs* hang jelenti, mert a képző összes többi előfordulásában *ny* jelentkezik. Az *ásvány* minden más adatában ismeretlen ez a jelenség, de még alapvetően a *-vány* képzőnek *-vágy* változatára is csak ez lenne az egész nyelvtörténetben az egyetlen példa.¹ A *gi* máshol sehol sem jelöl *dzs*-t,² azt mindig *g* jelöli, de a palatális véghangzó sem tőhöz, sem képzőhöz tartozó szóvégi *gy* után nem jelölt (*hig, fizeg ~ fyezeg, sumig*), bár a *nogu* ’nagy’ szó végén jelölt a veláris véghangzó. HOFFMANN szerint lehetséges, hogy végződéscserével kerülhetett a *-gy* az *ny* helyére a többi víznévben (képző funkcióban) gyakori előfordulása miatt (2010: 168–170).

Az etimológia eredetére vonatkozóan érdemes SZENTGYÖRGYI megállapítását felidézni: „Az alapítólevél *asauuagi* szórványának a későbbi *ásóvány* (> *ásvány*) adatokkal való azonosításának lehetőségét — tudniillik egyedül erre a máshonnan nem dokumentálható azonosításra épül az a feltevés, hogy a lexéma tövében az *ás* igét keressük — SZAMOTA ISTVÁN még csupán indoklás nélküli *ö t l e t - k é n t* veti fel (1895: 145), jegyzeteiből ZOLNAI már mint etimológiai tényt szótárazza (Ok!Sz.)” (SZENTGYÖRGYI 2010: 48). Ez az ötlet vált a szórvány értelmezésekor általánosan említetté.

Emiatt a folytatásban úgy kezelem az *asauuagi* szórványt, hogy ismeretlen eredetű, biztos etimológiája nincs, megfejtésére csak egy etimológiai ötlet tartathatunk számon. A különböző hangjelölési tendenciákat egymás után megvizsgálva szeretném bizonyítani, hogy ebben az esetben több ritka megoldás együttes jelenléte okozza a nehézséget. A csoportosításkor az oda tartozás alapján bizonytalan adatokat ?-lel jelöltem. Egyes tendenciák idézett nyelvi adataiban félkövér szedéssel segítem a kérdéses jelenség azonosítását.

3. Az egybe- és különírás helyesírási kérdésében a következő tendenciák figyelhetők meg az alapítólevél összetételeiben és jelzős szerkezeteiben.

¹ Talán a Peer-kódex egy adata bírhat ebben a tekintetben némi igazoló erővel: „ossed enbélem az te zent malastodat tudomagiodot” (PeerK. 204). Ezt az adatot sem az EWUng., sem a TESz., sem a NySz. nem ismeri, de ez esetleg támogathatja a *-vágy* képző feltevését, noha itt a morféma (a *-mány/-mény* képző alakváltozataként) *-mágy* alakban szerepel.

² Hagyományosan a magyar nyelvtörténetírás az ómagyar korban *gy*-vé változó palatális *dzs*-vel (lásd legutóbb GERSTNER 2018: 109) számol. Ezzel szemben KIS TAMÁS szerint a *dzs* valószínűleg sohasem létezett, és helyette *gy* hang szerepelhetett a hangrendszerünkben (2013: 291).

a) A mennyiségjelzős [h]armu hig inkább tulajdonnévként ('Három-hegy') értelmezhető, ugyanígy a *harmu ferteu* (HOFFMANN 2010: 181–182, 186).

b) Minőségjelzős szerkezetben, ha az előtag képzett melléknév, a különírás következetes: *kues kut, fuegnes humuc, cues humuc*.

A *kurtuel fa, fekete kumuc* külön, míg a *feheruuaru* kivételes példaként egybeírta szerepel. De ebben az esetben is feltételezhető lenne a különírás, akkor is, ha *feher + uuaru* tagok összetételét tesszük fel, de lásd még a d) pontot.

c) A mai helyesírási szokáshoz hasonlóan az alapítólevélben a birtokos jelzős szerkezeteket két különálló tag képviseli: *keuris tue, koku zarma, ? seku ueieze, aruk tue* stb, de a *gunusara* adatban éppen az ellenkezőjét látjuk.

Jelöletlen birtokosjelzős összetételek két különálló tagként jelentkeznek: *kert hel* (amennyiben 'kertnek a helye' jelentésű és nem olyan köznév, mint mai példával a *tűzhely*), *ziget zadu, sar feu, lean syher, ruuoz licu* stb.

d) Az egybeírást talán a véghangzó jelenléte is blokkolja: *zilu kut, hodu utu, feheruuaru rea, utu rea* (vö. *oluphelr[e]a*), *? eri iturea, ? eleuui humuc* (e két utóbbi esetben képző jelenléte is feltehető: HOFFMANN 2010: 125, 192–193). Meg kell említenem az *eri iturea* szintagmával kapcsolatban, hogy HOFFMANN *itu rea*-ként veszi fel címszóként (i. m. 123).

Ha *feheru + uaru* tagokat állapítunk meg (EWUng. 1: 366), akkor kivételes az alak, hiszen a véghangzó ellenére egybeírta a scriptor. Könnyen lehet, hogy itt a mai helyesírásunkra jellemző egyszerűsítéssel van dolgunk: azaz a lejegyző az egymás mellé kerülő három azonos graféma (*uuu*) helyett csak kettőt (*uu*) jegyzett le. Azt tehetnénk fel, hogy a **feheru* szó véghangzóval szerepel a *kereku* és a *seku* példája alapján. Az oklevélben azonban az abszolút szóvégi *-r* után általában nem szerepel véghangzó (*gnir, syher*), kivéve talán az *eri* adatban, de ott sem az *u* graféma *ü* hangértékben, sőt az *-i* lehet képzőelem. Így a véghangzó nélküli *feher + uuaru* tagolás (TESz. 1: 860) is elképzelhető.

Talán a véghangzónak vizuálisan (de nem funkcionálisan vagy grammatikailag) megfelelő graféma jelenléte is korlátozza az egybeírást: *munarau kereku ~ monarau kerekv*. A *nogu azah fehe rea* szerkezet 'nagy aszó' vagy 'Nagy-Aszó' jelentésben is feltehető (HOFFMANN 2010: 141).

e) Egybeírta szerepelnek a következő kifejezések: *? ohut* (vö. HOLLER 2012: 260), *? kangrez* (SZENTGYÖRGYI 2008: 46–47), *feheruuaru, oluphelr[e]a*.

4. A véghangzók írásmódjáról a következő megállapításokat tehetjük.

a) Palatális magánhangzókat tartalmazó szó esetén a véghangzó jele *i*: *ecli, ? eri, ? eleuui, ? fidemsi, segisti*.

b) A *huluoodi, holmodi, fotudi, opoudi, lopdi* adatokban a *-du* képző *-di* változatához tartozó *-i* a veláris hangrendű szavak végén is megtalálható. Ennek a képzőnek lehet alakváltozata a (**cuesdi >*) *cuesti és (*segisdi >*) *segisti* adatokban a *-ti*.

c) Felmerült a grammatikai szerep az *eri* és a *fidemsi* alak *i*-jére vonatkozóan. Az utóbbi kapcsán érdekes, hogy abszolút szóvégi *-s* után valóban nem szerepel véghangzó az oklevélben, ez volna az egyetlen előfordulása. Sem képzők után: *kues kut*, *uluues megaia*, *fuegnes humuc*, *cues humuc*, sem a tőhöz tartozó *-s* után *keuris tue*, *mortis*, *gamas* nem találni *-i*-t.

d) Veláris hangrendű szavak esetében a véghangzó többnyire *u*, pl. *hodu*, *utu*, *nogu*.

e) Veláris hangra visszamenő előzményt tehetünk fel a következő szavak első szótagi magánhangzójának esetében: *zilu*, *licu*.

f) Ugyanaz a szó előfordulhat véghangzóval és véghangzó nélkül is: *utu*, ? *ohut*.

g) A következő, palatális hangrendű adatokban az *u* és a *v* graféma *ü* hangot jelölhet: *kereku* ~ *kerekv*, *seku*.

5. Szót kell ejteni az *u*, *ü* és β^3 hangok jelölésében megfigyelhető sajátosságokról és különös esetekről. Nehézséget jelent, hogy nem egyértelmű az a kérdés, hogy vokalizálódott-e már a β (*v*) az adatokban.

a) A *gisnav*, *kerekv* adatokban a *v* az *u* betű allográfja. Előbbiben az au diftongus u elemét jelöli, utóbbiban *ü* lehet a hangértéke.

b) Szó elején és szó belsejében (szótaghatáron) gyakran *uu*-t találunk az *u* helyett: *seku ueieze* ~ *putu uueieze*, *uluues megaia*, *gnir uuege*, *mortis uuasara*, *feruuaru*, *u[g]rin baluuana*, *eleuuu humuk*, *ruuoz licu*, *baluuan*. Ez a szabályszerűség sem kivétel nélküli: *kurtuel fa*, *iturea*. Abszolút szóvégi helyzetben sohasem látható *uu*.

c) Talán a β (*v*) kiesése figyelhető meg a következő adatokban: *tue*, *luazu*, *cuesti*, *cues*. Nem egyértelmű, hogy ebbe a csoportba beletartozik-e a *ruuoz* is, amelyben nem feltétlenül az *u β* hangkapcsolat tükröztetésére gondolhatunk, hanem arra, hogy az *uu* kapcsolat talán *u* hangot jelöl (BÁRCZI 1951: 128). A *ruuoz* első magánhangzója záródhatott és β (*v*) nélküli *ruasz*-ként és *roasz*-ként is hangozhatott. Az *uu* betűpár az *u* hang jelölésére ritka megoldás (KNIEZSA 1952: 18), egyes adatokban még *ú* hang is sejthető mögötte (i. m. 57). A háttérben a többszörös nyelvi áttét (lásd az 1. pontot) állhat, amely kihat a jelölésmódokra is.

A magyar helyesírás-történet latinból örökölte az *u* és *v* allográf voltát, a korai írástudók idegennyelv-ismerete és a magyar hangjelölési gyakorlat kiforratlansága miatt ezekhez jön még a német eredetű *uu* jelölés a *v* hangra (KNIEZSA 1952: 66). (A későbbi korokban az *u* ~ *uu* keveredéséhez hasonló viselkedést mutat a *v* és *w* graféma is, lásd KOROMPAY 2003: 291.) A hangjelölésben nincs rögzítve a graféma : fonéma viszony, ezért egy hang többféle lehetséges jelölésmódja miatt

³ Hagyományosan a magyar nyelvtörténetírás $\beta > v$ változással (lásd legutóbb GERSTNER 2018: 113) számol. KIS TAMÁS a labiodentális *v* szonoráns approximáns jellegével magyarázza azokat a jelenségeket, amelyek miatt hagyományosan bilabiális zöngés spiránst tesz fel a hangtörténet (vö. 2019: 82).

a megoldások változatosak. Az állhat a háttérben, hogy a több rendszert ismerő scriptorok gyakorlatában az eltérő írásrendszereknek az allográfjai keverednek, és nem feltétlenül a fonetikai eltérés érzékeltetése a szándék. Arról lehet inkább szó, hogy a többféle ismert nyelv hangjelölési megoldásai egyidejűleg vannak jelen egyes írásokban (SZENTGYÖRGYI 2010: 75–76).

d) A fenti gondolatot követve az *uu* jelölés mögött más eljárás is állhat. Bizonyára az *uu* nem kizárólagosan az a β (v) hang jele, hiszen olykor az *u* is ezt jelöli: *uueieze* ~ *ueieze*, *kurtuel fa*. A *feheruuaru* szórványál is felmerül egyszerűsítés miatt szerepelhet a β (v) hang jeleként a *ruuoz*-ban is (*ru-uuoz* : *ru-uoz*).

e) Kérdéses, hogy az egyszerű *u*, v és az *uu* keveredése a (diftongust jelölő) betűkapcsolatban álló *u*-kat is érinti-e. Néhány pozitív adat hozható: egyetlen esetben *av*-t találunk: *gisnav*. Az *eleuui* esetében az *eu* jelölésnek *euu* variánsa lenne megfigyelhető? Az *eleuui* szórványt, amennyiben a β (v) hiátustöltő jelölését tesszük fel, *eleu-u-i* és *eleuu-i* formákra is bontható. A szórvány *elëüi* vagy v hiátustöltővel *elëüvi* hangzású lehetett (BÁRCZI 1951: 50, HOFFMANN 2010: 191–192). Véleményem szerint azonban az *euu* nem más, mint az *eu* variánsa (hasonlóan jelölt lehetséges diftongushoz lásd a 9. c) pontot). Az *-i* képző jelenléte miatt szóbeljei helyzetben lévő, és ebben a helyzetben többször előforduló *uu* megoldást (lásd az 5. b) pontot) alkalmazhatta a scriptor.

6. A következő szabályszerűségeket ismerhetjük fel a folyamatos melléknévi igenévképzőt tartalmazó diftongusos alakok lejegyzett megfelelőiben.

a) Az *au*, *av* (*munorau* ~ *monarau*, *gisnav*) és *eu* (*feu*, *eleuui*, *ferfeu*) betűkapcsolatok előzményei a képző vokalizációját és diftongusos fejlődését mutatják. Az *ou* talán szintén ide vonható lehet az *opoudi* szórványban. Az idegen nyelvi írásrendszerek magyar hangrendszerre való alkalmazásából adódó „feljebbjelölés” ($a = \dot{a}$, a ; $o = a$, o) jelensége (BENKŐ 1980: 91–93) miatt ez *qu*-ként is hangozhatott.

b) Az *ö*, *ó* hangnak vagy sokkal inkább a diftongusos előzményének (nem lehet egyértelműen megkülönböztetni a jelölések alapján, lásd KOROMPAY 2003: 289) szokásos jelölése mutatkozik a *keuris* adatban.

c) Az *ah*, *oh*, *eh* betűkapcsolatok inkább a $-y$ képző meglétét mutathatják: *azah*, ? *ohut*, *meneh*. A *lean syher* szintagmában szintén a y meglétére utalhat a *h* (HOFFMANN 2010: 155).

d) A *fizeg azaa*, *aruk fee*, *bagat mezee* adatokban a tőhöz közvetlenül kapcsolt birtokos személyjel látható, amennyiben a hanghézag megbontását a scriptor nem jelölte. A *petre zenaia hel rea* szintagmában a hiátustöltő szerepű *j* kiírtan szerepel, de a főnti sorból az *azaa* is 'aszója' jelentésű (HOFFMANN 2010: 102). A *nogu azah fehe* szintagmában az intervokalikus helyzetű *h* hiátustöltő hangot jelezhet.

7. Az alapítólevélben az *sz* hangot *z* graféma, az *s* hangot *s* jelöli. Mindkét betű jelölheti az *sz* hangot is.

a) A *z* graféma *sz* hangot jelöl a következő esetekben: *zakadat, zilu, koku zar-ma, seku ueieze, putu uueieze, ziget zadu, azah, petre zenaia hel rea, luazu holma, kaztelic, ruuoz licu* stb.

b) Az *s* betű *sz* hangértékben: *gisnav, ca(s)telic, mortis*.

c) Az *s* graféma ezenkívül esetleg még *cs* hangot is jelölhet: ? *seku ueieze, ? serne holma* (HOFFMANN 2010: 91, 189).

8. A lehetséges palatális mássalhangzók vizsgálata sok nehézséget okoz.

b) Nem tudjuk elkülöníteni a *g* és *gy* hang jelölését, hiszen mindkettőt a *g* graféma jelöli. A *gisnav, fizeg ~ fyzeg, uluues megaia, nogu azah fehe, [h]armu hig* szórványokban a *g* betű hangértéke *gy*. A *nogu* szórványadatban még a véghangzó is jelölt.

c) A *ly* hang esetében is ezt látjuk. Az *l* és *ly* hang különbségét nem jelöli a lejegyző, mindkettő jele az *l* betű. Így a *kert hel, uluues megaia, kurtuel fa, petre zenaia hel rea, oluphelr[e]a* adatokban (de talán még a *lean syher*-ben is) feltételezhető lehet a *ly* is. Véghangzót ezekben az esetekben sem találunk. Természetesen kérdéses eleve, hogy a scriptor nyelvjárásában szerepelt-e a *ly* hang.

d) Az *ny* hangot *gn* jelöli a következő adatokban: **gnir uuege, fuegnes humuc**. A **kangrez** alakban SZENTGYÖRGYI RUDOLF szerint *gn* helyett *ng*-t írt a lejegyző (2008: 35), és a lexéma 'lejtős csapás', 'lejtős ösvény' jelentésű lehetett (i. m. 47).

e) Az *ny* hangot azonban *n* betű is jelölheti: ? *tichon, munorau ~ monarau ~ monarau, brokinarea, u[g]rin baluana, gunusara, serne holma*. Figyelemre méltó, hogy a szóvégi *n* vagy *ny* után sem jelölt a scriptor véghangzót.

9. Mindezen észrevételek alapján az *asauuagi* szórvány értelmezéséhez az oklevélben is meglévő ritkább írásmódok együttállása alapján a következők megfontolását, és a lenti megoldást javaslom.

a) A szórvány lehet például a *feheruuaru*, az **oluphelr[e]a** és a ? **kangrez** alapján összetett szó is.

b) Abszolút szóvégi helyzetben *uu*-t nem találunk. A szóbelseji *uu* jelölés lényegében az egyszerű *u* (*ruuoz*) vagy *v* (*baluuan*) variánsa.

c) A diftongusok jelölésében a fenti *eu* (*keuris*) : *euu* (*eleuui*) mellett az *au* (*munorau*) hasonló „párja” lenne az *auu* az *asauuagi* szórványban.

d) A *gy* hangot jelölő *g* betű után *u* véghangzó van a *nogu* adatban, de máskor nem találjuk: *seg, fizeg ~ fyzeg*. A *fidemsi, eri* és az *eleuui* alakokon abszolút szóvégi *-i*-t találunk. A TA.-ban a szóvégi *-s, -r* után ezeken kívül nem találunk tövéghangzót. Ez az *asauuagi*-val együtt négy hasonló előfordulása a *i* véghangzónak (bár egyes esetekben képző és nem véghangzó lehet).

e) A *g* a szórványban jelölhet *g*-t és *gy*-t is egyaránt.

f) Ugyanazt a szót a lejegyző többféle alakban is rögzítette: így nem tartom kizártnak, hogy az *azah, azaa* szórványokon kívül az *asauu*- lenne egy harmadik írott formája az *aszó*-nak.

g) Ezek értelmében az *asauuagi* szóalak 'aszóág' vagy 'aszóágy' jelentésű is lehet, és egy (időszakosan) száraz patak medrét vagy annak egy szakaszát, egyik elágazását jelöli. Ennek az egyeztetésnek szemantikai problémái sincsenek, az *ág* és *ágy* esetében is az etimológiai szótárak legkorábbi adatai (bár meg kell említeni, hogy bizonytalan besorolást kaptak) éppen e jelentésben feltételezhetők. Nehéz azonban egyértelműen megállapítani, hogy az *ág* és *ágy* köznév közül melyik szerepelhet az *asauuagi*-ban.

10. A FNESz. adatait átnézve is látható, hogy időnként az *ág* és *ágy* földrajzi köznevek megállapítása a korai történeti adatokban nehézségekbe ütközik. Emellett a *-d ~ -gy* képző azonosítása is problémás: a *-d ~ -gy* képzőváltakozás mellett az eredeti etimológia elhomályosulása és az utótag átértékelődése okoz gondot. Azok a nevek sem feltétlenül problémamentesek, amelyek a fanév + *-gy* képzővel jöttek létre a szótár magyarázata szerint.

Számos köznévhez kapcsolt *ág* utótag mutatható ki a régi földrajzi nevekben (Oklsz. 5–6). A legelsők már a 12. századból idézhetők: 1158/1323/1403: ? *Agi-fei*, 1193: *egerag*; előbbi jelentése 'folyó ága' (TESz. 1: 100, Oklsz. 5). Az *ág* 'vízfolyás' szerepel az *Ág* (1487: *Naghagh*), *Nagyág* (1505: *Naghagh*), *Székes-aranyág* (1464: *Zekas Aranyak*, 1390: *Aranagh*) nevekben is (FNESz. 1: 57, 2: 172, 2: 546).

A *Harság* név (1304: *Hasag*) a *hárs* fanév származéka lehet (FNESz. 1: 572). Ez nyilván a *hárs hás* alakjából lehet, de később a név deetimologizáción mehetett keresztül. Ugyanis nincs más településnév a FNESz.-ben, amelyben a *hárs* helyett *hars* szerepelne, az Új magyar tájszótárban sem szerepel ilyen alak (ÚMTsz. 2: 863).

A *Nyárád'* (1237–40: *Naryhag*) esetében a képzőváltakozás figyelhető meg (FNESz. 2: 249). A magyarázat szerint a *nyár* fanév származéka rejlik a névben, ami eredetileg nyárfákkal szegélyezett vízfolyást jelölt. Ennek alapján metonimikus változást (fanév → víznév) és az *ág* utótaggal alkotott szerkezetet is feltehetünk. E mintába illik az *Egerág* (1542: *Egeragh*) neve, mely az *éger* + *ág* összetétele lehet (FNESz. 1: 408). Szerintem a *nyár* fanév jelenléte sem egyértelmű a feltett elsődleges víznévben, vö. *nyár* 'mocsár, mocsaras hely' (UEW. № 639).

Az *Okrádpusztá* helynév történetileg a török eredetű *Okor* folyónév és az *ág* 'vízfolyás' köznév összetétele: 1474: *Okorag*, 1799: *Okragy*, 1808: *Okrad*, *Okragy* (FNESz. 2: 272). Ebben a névben az *ág* utótag deetimologizálódott, később a *-gy* képzőt értették bele.

A *Hídága* névre az első adat +1015/+1158 (1220 k.)/1323/1403: *Chedyagyfei* (FNESz. 1: 593). Számomra a *hid* alapszó szemantikailag alkalmatlannak tűnik a folyóvíz megnevezésére. Az *-i* véghangzó biztosabbnak tűnik az *ág* szó végén, az előtag pedig szerintem inkább *séd*, talán a szó népetimológiás alakulással változott. A korabeli helyesírásban a *ch* betűkapcsolat *sz* hangértékben kivételesen

fordult elő, *s*-ként azonban nem (KNEIÉZSA 1952: 23, 77). Bizonyára ritka jelölés-módról lehet szó, csak néhány példát tudok idézni a 13. századtól. Példa lehet a *Samud*, *Samod*, *Somud*, *Sumud* szn. 1276-es *Chamud* és a *Samul*, *Schamul* szn. 1206-os *Chamul* alakja (ÁSz. 690–691, 698). Helynévi adatok is idézhetők: *Söréd* 1446-os *Chered* adata (Cs. 3: 344), *Sikátor* 1356-os *Chykator* adata (FNESz. 2: 472) és talán az 1469-os *Chykoltho* adat (OkISz. 844, *sikoltyú* alatt).

A *Szilvagy* helynév is átértelmezési folyamatot szenvedett el. Ennek az első adata: 1343: *Ozyagh*, de 1773-ban már *Szilvagy*-ként jegyzik le. A legkorábbi említésében éppen az *asauuagi* kapcsán gyanított *aszó* + *ág* összetétel látható (FNESz. 2: 582). Ilyen szerkezetből jött létre a *Szágy* településnév is (FNESz. 2: 512).

Az *ág* és *ásvány* helynevekben való jelentkezéséből komolyabb kronológiai következtetést nem vonhatunk le, mindkettő viszonylag korán bukkan fel. Az utóbbi legkorábbi, de nem problémamentes adatának eddig épp az *asauuagi*-t tartja a szakirodalom. Az első biztos adat 1226-ból idézhető: *Asuantheu* (lásd még OkISz. 34–35). Lényegesen kevesebb változatosságot mutat és kevesebb előfordulással képviselteti magát az *ásvány* a helynevekben. Két modern kori földrajzi nevet idézhetünk (FNESz. 1: 120, 2: 647): *Ásványráró* (1443: *Assowan*) és *Tiszaásvány* (1357: *Asuan*).

A véghangzó és *tő* hangrendje közti kettősség az alapítólevélben is megjele-
nik: *zadu*, *nogu* : *lopdi*, *fotudi*. Az *ág* legkorábbi *Agifei* adatában szintén véghang-
zó látható, talán az *asauuagi* végén is ez szerepelhet. Az etimológiai szótár az *ágy*
szót éppen *aszó*-val szereplő példával idézi: 1276: ? *Ascoag* hn. 'folyómeder'
jelentésben (TESz. 1: 106). A történeti adatokban jóval gyakoribb az *ágy*-nál az
ág köznévi. Ezek alapján az *asauuagi*-ban az *ágy* helyett az *ág* véghangzós meg-
létét erősebb lehetőségnek tartom. Noha a veláris *u* helyett a palatális (neutrális)
i ebben a szerepben mindenképpen szokatlan.

Irodalom

ÁSz. = FEHÉRTÓI KATALIN szerk., *Árpád-kori személynévtár. 1000–1301*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 2004.

BÁRCZI GÉZA 1944. A tihanyi alapítólevél hangjelölése. *Magyar Nyelv* 40: 313–332.

BÁRCZI GÉZA 1951. *Tihanyi apátság alapítólevele mint nyelvi emlék*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

BENKŐ LORÁND 1980. *Az Árpád-kor magyar nyelvű szövegei*. Budapest, Akadémiai Kiadó.

Cs. = CSÁNKI DEZSŐ, *Magyarország történelmi földrajza a Hunyadiak korában* 3. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1897.

EWUng. = BENKŐ, LORÁND főszerk., *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* 1–2. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1993–1995.

- FNESZ. = KISS LAJOS, *Földrajzi nevek etimológiai szótára 1–2*. Negyedik, bővített és javított kiadás. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1988.
- GERSTNER KÁROLY 2018. Hangtörténet. In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk. *A magyar nyelvtörténet kézikönyve*. Budapest, Tinta Könyvkiadó. 103–128.
- HOLLER LÁSZLÓ 2012. Az *agg* és az *ó* szócsaládjai összetartozásának kérdéséről. *Nyelvtudományi Közlemények 108*: 253–266.
- HOFFMANN ISTVÁN 2010. *A Tihanyi alapítólevél mint helynévtörténeti forrás*. A Magyar Névarchívum Kiadványai 16. Debrecen, Debreceni Egyetemi Kiadó.
- KIS TAMÁS 2013. A „palatális” *dzs* a magyarban. In: BENŐ ATTILA–FAZAKAS EMESE–KÁDÁR EDIT szerk. „...*hogyan legyen a víznek lefolyása...*”. *Köszöntő kötet Szilágyi N. Sándor tiszteletére*. Kolozsvár, Erdélyi Múzeum-Egyesület. 267–295.
- KIS TAMÁS 2019. *Az ómagyar bilabiális β kérdéséhez*. Debrecen, Debreceni Egyetem Magyar Nyelvtudományi Intézet.
- KNIEZSA ISTVÁN 1952. *Helyesírásunk története a könyvnyomtatás koráig*. Budapest, Akadémiai Kiadó.
- KOROMPAY KLÁRA 2003. Helyesírás-történet. (Ómagyar kor.) In: KISS JENŐ–PUSZTAI FERENC szerk., *Magyar Nyelvtörténet*. Budapest, Osiris Kiadó. 281–300.
- NySz. = SZARVAS GÁBOR–SIMONYI ZSIGMOND szerk., *Nyelvtörténeti szótár 1–3*. Budapest, Hosnyánszky Viktor Akadémiai Könyvkereskedése, 1890–1893.
- OkI Sz. = SZAMOTA ISTVÁN–ZOLNAI GYULA, *Magyar oklevél-szótár. Pótlék a Magyar Nyelvtörténeti Szótárhoz*. Budapest, Magyar Tudományos Akadémia, 1902–1906.
- PeerK. = KACSKOVICS-REMÉNYI ANDREA–OSZKÓ BEATRIX 2000. *Peer-kódex. A nyelvemlék hasonmása és betűhű átirata bevezetéssel és jegyzetekkel*. Régi Magyar Kódexek 25. Budapest, Magyar Nyelvtudományi Társaság–Argumentum Kiadó.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2008. A Tihanyi alapítólevél *kangrez* szórványáról. *Helynévtörténeti Tanulmányok 3*: 31–55.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010. *A tihanyi apátság alapítólevele mint a magyar nyelvtörténeti kutatások forrása*. PhD-disszertáció. Budapest, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010a. *A tihanyi apátság alapítólevele mint a magyar nyelvtörténeti kutatások forrása*. PhD-disszertáció. Budapest, ELTE BTK Nyelvtudományi Doktori Iskola.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2010b. A nyelvi kölcsönhatás nyomai korai ómagyar okleveleinkben. In: É. KISS KATALIN–HEGEDŰS ATTILA szerk. *Nyelvelmélet és kontaktológia*. Piliscsaba, PPKÉ BTK Elméleti Nyelvészeti Tanszék–Magyar Nyelvészeti Tanszék. 71–86.
- SZENTGYÖRGYI RUDOLF 2014. *A tihanyi apátság alapítólevele. Az alapítólevél szövege, diplomatikai és nyelvi leírása*. Budapest, ELTE Eötvös Kiadó.
- TESz. = BENKŐ LORÁND főszerk. *A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára 1–3*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1967–1976.
- UEW. = *Uralisches etymologisches Wörterbuch*. Online változata: <http://www.uralonet.net.nytud.hu>

ÚMTsz. = B. LŐRINCZY ÉVA főszerk., *Új magyar tájszótár 1–5*. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1979–2010.

ZELLIGER ERZSÉBET 2005. *A Tihanyi Alapítólevél*. Pannonhalma, Bencés Kiadó.

Notes on the word *asauuagi* from Establishing Charter of the Abbey of Tihany in the light of its orthography

In my study, I review the strong and weak orthographical tendencies of the Establishing Charter of the Abbey of Tihany (TA.) in order to find a new interpretation of the word *asauuagi* from the charter's text. In my opinion, the difficulty in interpreting the *asauuagi* is caused by the simultaneous appearance of several recognisable, but less typical solutions. In some cases, the writing of the Hungarian words in TA. is not uniform, and alternate solutions in the marking of several sounds can be observed. The interpretation of the *asauuagi* word can also be *aszóág* or *aszóágy* because of the combination of atypical spellings. Based on other examples, I choose the first word, which denotes the fork or section of a (periodically) dry stream.

Keywords: Early Old Hungarian, Orthography, Toponymy, Establishing Charter of the Abbey of Tihany

Németh Dániel
ORCID: 0000-0001-8935-7150
Debreceni Egyetem
nemeth.daniel@arts.unideb.hu